

VITALIY PONOMARENKO
Kiev

ARTISTIC MODELING OF THE UKRAINIAN NATIONAL LIBERATION STRUGGLE IN THE NOVEL BY VASYL SHKLYAR «THE RAVEN»

In the article the peculiarities of the artistic modeling of the Ukrainian liberation movement in V. Shklyar's novel «The Raven» are analyzed through the idea, the plot, the creativity, of the character and the narrative paradigms. Republic of Kholodnyi Yar impel us to reflect, to realize our mental identity, which is consonant with the author's message. Author's reflections concerning the tragic historical events of Ukrainians, dramatic periods of losing nation idea are implanted in the plot, psychological and narrative plans of the novel. The epopee of national and liberation war is patterned through the paradigm «personality – society – nation».

Key words: Vasyl Shklyar, liberation struggle, mythologization, narrative plan, independence, plot, Ukrainian people, artistic modeling.

ВИТАЛИЙ ПОНОМАРЕНКО
г. Киев

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ УКРАИНСКОГО НАРОДА В РОМАНЕ ВАСИЛИЯ ШКЛЯРА «ЧЕРНЫЙ ВОРОН»

В статье проанализировано своеобразие художественного отражения героики освободительной борьбы украинцев в 1921–1925 годах через изображение холодноярских событий в историческом романе В. Шкляра «Черный Ворон». Выявлена историческая основа романа, а также выделены сюжетные линии и типы смоделированного связи между ними. Рассмотрены особенности художественного моделирования в идейной, сюжетно-композиционной, характерокреационной и нарративной парадигмах.

Ключевые слова: Василий Шкляр, освободительная борьба, мифологизация, нарративный план, независимость, сюжет, украинский народ, художественное моделирование.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2016

УДК 82.6(477)

ВАЛЕРІЯ ПУСТОВІТ
м. Северодонецьк
v.pustovit@ya.ru

РОЛЬ ЛІКАРЯ В ПИСЬМЕННИЦЬКІЙ ДОЛІ

У статті досліджується медичний дискурс художньої літератури. Розглядається взаємодія медицини – мистецтва – літератури. Висвітлюється подвижницька праця лікарів у долі письменників. Простежується специфіка протікання хвороби, її діагностування й особливості лікування в XIX ст. Порівняно з фізичним станом подано й моральний стан письменників під час процедур, дружнього спілкування – все це на фоні щоденної боротьби з недугою, у творчій праці, у мандрах на лікування тощо. Цінність матеріалу полягає в описі застосовуваних препаратів для лікування недуг, ставлення європейських і вітчизняних лікарів до свого обов'язку, відображення устаткування медичних закладів.

Ключові слова: медицина, лікар, ліки, лист, письменник, художня творчість.

Історія вітчизняної медицини сягає своїм корінням у далекі часи літописання діянь монахів Агапіта, Пантелеймона, Феодосія та ін. У лікарських порадниках міститься інформація про монастирську, козацьку, цехову медицину. Наприкінці XVI ст. медиків готувала

спеціально заснована Замойська академія. Відомо, що слово «врач» з'явилося в мові слов'ян в XI ст. і пов'язане з дієсловом «врать» у значенні «заговаривать, уговорить, говорить». Звідси головне призначення лікаря – майстерність людини, що вміє діяти силою

слова, адже лікування для медика завжди є мистецтвом. Цікаво, що В. Даль подає у словнику лексеми: «врач – лікарь, ученый врачеватель, получивший на это разрешение» [1, 150] та «лекарь – врач, медик; первая ученая степень, получаемая студентами врачебного искусства; вторая – *доктор медицины*» [1, 366].

Зауважимо, що до ХХ ст. лікарями були лише чоловіки. Хоча в стародавні часи медицина була суто жіночою справою. Достеменно відомо, що першими лікарями (акушерками, хірургами, педіатрами та медсестрами) були жінки. Поступово жіноцтво витісняли з медичної сфери, і вже у Давній Греції (IV ст. до н.е.) жінкам Афін було заборонено займатися лікарською практикою. Лише наприкінці ХІХ ст. Софія Окуневська-Морачевська вступила на медичний факультет Цюрихського університету (1887 р.), ставши *Першою* жінкою-лікарем в Австро-Угорщині та *Першою* на західноукраїнських землях українкою, що здобула вищу університетську освіту.

Сьогодні практично не знайти людину, яка б жодного разу в житті не стикалася з лікарями. Але коли йдеться про взаємостосунки видатної особистості і лікаря, то це вже зовсім інший аспект спілкування. В історії відомо багато прикладів, коли творча особистість, людина мистецтва в останні хвилини життя бачила перед собою лише медперсонал. Стосунки між лікарем і пацієнтом інколи переходять з теми суто професійної у дружні, відомо, що Фрідрік Шопен помер зразу, як тільки дізнався про загибель свого лікаря. Леся Українка була обурена прогнозом віденського лікаря, який передбачив смерть дядька М. Драгоманова від розриву аорти, що і сталося у визначений час. Подібних випадків відомо немало, наприклад, Карл Брюллов, змучений хворобою аорти, загинув від великої кровотечі рівно до того п'ятилітнього терміну, який йому був необережно висловлений довіреним домашнім лікарем.

На жаль, не завжди є відомості про перебіг хвороби, лікування відомих особистостей. Так, маємо аж надто скупі записи про стан здоров'я Тараса Шевченка. Генетична спадковість родини Шевченків свідчить про байдуж-

же ставлення до стану здоров'я: мати Катерина Якимівна померла на 32 році життя, батько Григорій Іванович також помер у молодому віці, через два роки після дружини. Однак дід Іван прожив 115 років. Про дитячі хвороби малого Тараса відомостей не збереглося, за винятком віспи, яка для того часу була звичайною хворобою. Несприятливі побутові умови, раннє сирітство, безгрошів'я та роки наймитування – усе це позначилося на здоров'ї підлітка.

Весною 1837 р. Т. Шевченко важко захворів. Іван Сошенко викликав йому знайомого лікаря Жадовцева, який наполягав на терміновій госпіталізації до клініки св. Марії Магдалини. Перебуваючи там Тарас тривалий час був непритомний, марив, стан його визначався як на межі смерті. Через два роки (вологий і холодний клімат Санкт-Петербурга не додавав здоров'я), восени поет захворів на важку форму тифу. Масштабні епідемії тифу відомі великою смертністю, оскільки на той час не існувало жодних засобів його профілактики та методів лікування. Ця інфекційна хвороба характеризується гарячкою, ураженням судинної і нервової системи. Усі відомі симптоми проявилися в хворого Шевченка, гарячка тривала два тижні, супроводжувалася втратами свідомості. Поряд із хворим був найближчий друг по Академії мистецтв Ф.П. Пономарьов, бо мізерних коштів не вистачало для кваліфікованого медичного догляду. Як тільки стан нормалізувався, не відаючи про майбутнє, Шевченко намалював олійними фарбами відомий усім нам автопортрет, який при уважному розгляді відображає змучене виснажливою хворобою чорне обличчя.

Історія повторилася, і вже навесні 1840 р. поет доглядав свого хворого на тиф вчителя – художника Карла Брюллова. Організм Т. Шевченка ще не зміцнів, і він знову переніс висипний тиф.

Втретє поет захворів під час морської подорожі до Данії і Швеції 1842 р. Слід віддати належне працездатності письменника, який, не зважаючи на важкий тілесний стан, не полишав можливості писати. У листі до вчителя Харківської гімназії П. М. Корольова він писав: «Пливши в Стокгольм, я скомпонував

«Гамалія», невеличку поему, та так занедужав, що ледви привезли мене в Ревель, там трошки очуняв. Приїхав у це прокляте болото та й не знаю, чи вже й виїду. Хоч лікар і говорить, що нічево, одначе так кивне головою, що аж сумно дивиться. Сьогодні оце трошки легше стало, можна хоч перо в руках удержать. А, лебедику, як не хочеться кидать землю, хоч вона й погана! А треба буде, хоч воно ще й рано. Молю тільки милосердного Бога, щоб поміг мені весни діждати, щоб хоч умерти на Україні» [6, 20].

Відвідавши Україну вже вільною людиною, Т. Шевченко знову занедужав під час гостювання в родині Репніних – з'явилися якись болячки на тілі. Поета лікував доктор медицини Фердинанд Фішер, який суттєво перейнявся хворобою нового знайомого.

Значне місце в долі Т. Шевченка посідає його одностудець, палкий патріот України, лікар А. Козачковський. Відомий лікар, захопившись поезіями Кобзаря, друкованими в «Ластівці», активно шукав можливості познайомитися особисто. Така нагода сталася на початку 1842 р. в Петербурзі, коли А. Козачковський, покинувши посаду лікаря російського флоту, повертався до рідного Переяслава. З цього часу й тривала міцна дружба. Перебуваючи в гостях у друга в 1845 р., поет важко занедужав, і лише завдяки терміново вжитим лікарем Козачковським заходам кризу було подолано. Виснажений хворобою 31-річний митець знов задумується про смерть, про що свідчить той факт, що саме в ніч з 24 на 25 грудня з'явився «Заповіт»: «Як умру, то поховайте мене на могилі...». До того ж у цей період були створені й найсильніші поезії на суспільно-політичні, філософсько-історичні теми.

Поет часто хворів на вірусні, інфекційні захворювання, але сильного удару по стану здоров'я завдали заслання й солдатчина. В Оренбурзі почали проявлятися в Шевченка слабкі прикмети пропасниці, що стали причиною ревматизму. Гострий ревматизм характеризується системним запальним ураженням переважно серця і судин, частими змінами з боку суглобів. До усього додалася ще й цинга через брак вітамінів і рослинної їжі. Похід до Аральського моря призвів до пору-

шеного обміну речовин, і як наслідок – хворий шлунок, чиряки по всьому тілі. Про все це поет докладно напише товаришеві й лікареві А. Козачковському. Після заслання Шевченко остаточно ослаб, фізичні сили покидали його, але найбільше гнітив моральний стан і безвихідь існування. В останні дні життя поряд з поетом були його друзі й лікар Едвард Барі, який і встановив остаточний діагноз хвороби та засвідчив акт смерті.

Відомі публічні й видатні люди завжди перебувають у зоні підвищеної уваги суспільства, особливо, коли це стосується суто інтимних питань, як-от, історія хвороби. Мабуть, знаючи наперед зацікавленість людства, Іван Франко сам написав «Історію моєї хвороби» – моторошний документ, оформлений сином Андрієм.

Наприкінці свого життя великий український письменник Іван Франко лежав хворий у притулку для недужих Українських Січових Стрільців при збірній станції у Львові з 13 листопада 1915 р. до 15 березня 1916 р. Після того 74 дні лікувався вдома, помер 28 травня 1916 р.

Лікарями Франка були: головний лікар Бронислав Овчаровський та лікар-асистент Володимир Щуровський. Зважаючи на популярність Каменяра, відповідно й ворогів у нього було не менше, про що свідчить факт приписування йому хвороби сифіліс, начебто привезеної з Відня. Сучасники Франка звинуватили лікарів у передчасній смерті поета від хибного діагностування хвороби та, відповідно, неправильного медикаментозного лікування.

Провідні вчені-медики середини ХХ ст., докладно вивчивши анамнез письменника, дійшли висновку, що ніякого сифілісу головного та спинного мозку у І. Франка не було. У листах він сповіщав, що не слухалися руки (відомо, що митець багато років страждав на деформуючий ревматоїдний поліартрит), важко було сидіти, дихати.

Лише в ХХІ ст. авторитетний лікар і вчений-медик Дмитро Луцик у статті «Танатогенез Івана Франка» (причина смерті) надав об'єктивний діагноз хвороби: «На підставі ретроспективного аналізу симптоматики захворювань Івана Франка досліджено

причини смерті українського поета. Обґрунтовано, що Франко успадкував від матері схильність до неспецифічного деформуючого ревматоїдного поліартриту, який у 1916 р. (рік смерті поета) не входив до номенклатури хвороб людини. Інфекційні захворювання, злиденні матеріальні умови, посилена творча праця, ув'язнення та холод як основний провокуючий фактор спричинили до розвитку класичної клініки ревматоїду. Домінантними були зміни кори головного мозку та кистей рук. Лікування препаратами наперстянки ніяк не стримувало прогресії патології, а, навпаки, зумовлювало галюцинації. Декомпенсація серцево-судинної системи та наступні ускладнення призвели до біологічної смерті» [3, 100].

Майже все життя з раннього дитинства Лесю Українку супроводжували нестерпний біль, ліки, вимушені подорожі на лікування й, звичайно, – «друзья человечества» (як влучно називала лікарів вона сама). Її листування, твори відображають цей складний процес боротьби з хворобою. Медичний аспект епістолярію Лесі Українки висвітлено нами в наукових статтях [4, 5].

Пройняті тугою, болем фізичним і моральним, проте сповнені надій на одужання листи М. Коцюбинського до дружини. Листування між подружжям тривало сімнадцять років – з 1896 р. до середини 1913 р. Тематика їх різноманітна, однак у кожному листі письменник сповіщав не лише про моральний стан і враження від побаченого, а й про стан здоров'я, який ніколи не був ідеальним. Постійно наголошував: «Аби здоров'я – а там про все байдуже» [7, 42]. Уже з перших днів перебування в Алушті М. Коцюбинський писав: «Болять зуби. Дурниця це, тільки псує настрій. Трудно бути веселим, коли зуб ние. Читати навіть не можу. ... Не можу більше писати, так мені погано» [7, 26–27]. Частий головний біль був нестерпним, що відображалось на загальному стані: «я вже третій день – знервований та лихий» [7, 22], тож напрошується думка про метеозалежність М. Коцюбинського, бо приступи залежали від поганої погоди.

Складна робота у філоксерній комісії, щоденні ходіння і необережне падіння (розбив коліно) призвели до болі в ногах, непосиль-

ної втоми: «..як колода, лежав без руху» [7, 66]. Хоча в 1897 р. професор Сапешко і прооперував колінну чашечку, ускладнення виявилися пізніше в Житомирі. Робота не приносила морального задоволення, ходив з неохотою, про що і сповіщав дружину: «погано сплю (мабуть, з тривоги)» [7, 78]. Регулярно М. Коцюбинський консультувався в місцевих лікарів щодо профілактики хвороби. На їхню думку, йому були потрібні спеціальна гімнастика, гігієнічні ванни, навантаження на ногу, споживання рослинної їжі, невисокий температурний режим у помешканні тощо. З листів дізнаємося, що письменник не виявляв дружнього ставлення й захоплення лікарями Житомира, тому й не до усіх порад прислухався.

З метою консультації в європейських лікарів з приводу погіршення здоров'я, він вирушив до Німеччини та Італії, проте там слабує на нерви, перевтому, головний біль та нежить. Стан здоров'я письменника значно покращується в Україні, у гостинах у Є. Чикаленка.

Дорогою з Відня М. Коцюбинський на пароплаві ослаб на шлунок: «У мене був ендеріт (запалення тонкої кишки. – прим. наша. – В. П.), страшенний понос з слиззю і з кров'ю. Змучився дуже» [7, 217]. З цього часу починається неперервна боротьба письменника з хворобливим станом.

Друг письменника В. Леонтович допоміг пройти М. Коцюбинському обстеження в невропатолога І. Петровського та терапевта І. Фаворського. Консиліум дійшов невтішного висновку, про що читаємо в листі: «...у мене порок серця і грудна жаба на ґрунті серцевої слабості. Заборонили втомлятись, хвилюватись, купатись і т. ін.» [7, 219]. Хоча такий діагноз і не дуже засмутив письменника, усе ж таки по прибутті до Одеси він знов завітав до лікарів, де підтвердили хворобу, установлену київськими лікарями, ліків не призначили, лише спокій, кліматотерапія (відпочинок на Капрі). Однак для людини творчої, творити мистецтво, не співпереживаючи своїм героям, – неможливо. По суті, письменник – це той же лікар, який бачить хвороби суспільства, людський біль і пропонує шляхи їх лікування художнім словом.

На Капрі недуга не відступала, частий головний біль, нерви, астма, бронхіт, серце – все це відображалось на моральному стані: «Воно (серце. – прим. наша. – В. П.) втомлюється, перестає добре працювати. І я роблюсь в'ялий і до всього байдужий» [7, 232]. У кожному листі капрійського часу – незадоволення написаними творами, самокритика працездатності. Місцевий лікар призначив порошки, заборонив купатися в будь-якому водоймищі, бо це могло призвести до паралічу серця, але полегшення не було, ще й додався сильний біль у грудях. Призначення капрійського медика не влаштовували М. Коцюбинського, він надавав перевагу вітчизняним фахівцям. Саме тому, занепокоєний станом свого здоров'я, восени 1912 р. у супроводі постійного домашнього лікаря В. Константиновича він приватно відвідує лікаря Василя Парменовича Образцова на квартирі. Гостинний доктор уважно спостерігав за відвідувачем (М. Коцюбинський важко піднімався на другий поверх, задихаючись) і наполягав на госпіталізації до київської клініки.

Про лікаря В. Образцова залишилися спогади М. Стражеска, опубліковані Є. Ліхтенштейном: «Образцов был поистине выдающийся врач, пышущий неиссякаемым оптимизмом! Его ненасытная любовь к жизни, казалось, способна была побеждать болезни, а яркость искрящегося юмором ума неизменно привлекала собеседников. Слава его была заслужена и велика» [2, 80]. Саме Образцов установив на фоні ревматичного пороку двостулкового клапана серця складне порушення кровообігу, що призводило до застійних змін у легенях, печінці й розвитку набряків. Саме з цієї причини М. Коцюбинського постійно супроводжувала змішана задишка, безсоння, патологічна спрага, все доходило до втрати самовладання й втрати оптимізму, характерного для письменника, до того ще й долучилася лікарняна атмосфера.

Медперсонал клініки уважно ставився до шанованого письменника. Про всіх М. Коцюбинський сповіщав у листах до Віри Устимівни: «Лікарі про мене дбають, часом в день буває у мене 5 лікарів (Образцов, Стражеско, Рафієв (той 2–3 рази в день), Соф'їн і Петровський). Лічать мене тільки од хвороби серця, а

од шлунка – ні, бо кажуть, що всі мої слабості од серця. Стежать за пульсом, диханням, мочою, дають сердечні мікстури і порошки, часом на ніч наркотику – та й все» [7, 328]. Крім уваги з боку медиків, часто відвідували гості: Русова, Чикаленко, Черняхівські, знайомі й родичі.

Лікар В. Образцов застосовував увесь відомий тогочасний арсенал найдієвіших медичних препаратів, однак полегшення не було: «Вчора Образцов одмінив йод, бо я дуже погано переношу його, дістав нежить, хрипоту, болі за ушами. Тепер посадили на якесь сердечне средство» [7, 331]. Ймовірно йдеться про випробування строфантину, лікувальні якості якого досліджував М. Стражеско. Він у 1910 р. запропонував внутрішньовенне його застосування, а М. Коцюбинський став першим пацієнтом, який спробував дію препарату. Крім ліків, використовували різноманітні деонтологічні прийоми, якими досконало володіли В. Образцов і М. Стражеско. Так, лікувальним фактором стає навіть лекція: «Вчора увечері Стражеско показував мене студентам і читав їм лекцію. З неї я зрозумів, що мені ліпше тепер, ніж було, про це сказав мені і Фаворський, який тільки що був у мене» [7, 340].

Листи закінчуються січнем 1913 р., коли лікарі відпустили хворого до рідного Чернігова, фактично вмирати вдома. Сам він сподівався на одужання: «Здається, що з моїм здоров'ям йде таки на поправку. Шлунок маю добрий, хоч все їм. Сиджу без ліків от уже 10 днів, а серце працює, справляється» [7, 367]. Дружні стосунки з лікарями тривали й після виписки: М. Коцюбинський подарував їм на згадку том своїх творів з дарчим підписом, а М. Стражеско відвідав його у квітні 1913 р., визначивши стан письменника як надто важкий. Смерть спіткала Коцюбинського через декілька днів – 25 квітня.

Загальновідомо, що лікарі бувають різні: світова література має багато прикладів і самовідданих справі людей, які ціною власного життя рятували людство від епідемій і шарлатанів, і тих, які встановлювали хибні діагнози з метою матеріального збагачення. Ми проаналізували, як ставилися люди в білих халатах до людей відомих, творчих, як поєднувався в них професіоналізм-людяність-

чуйність, як вони допомагали підтримувати митцям жагу до життя на фоні часто незадовільного стану здоров'я.

Список використаних джерел

1. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. — М.: Эксмо, 2007. — 736 с.
2. Лихтенштейн Е. И. Помнить о больном. — К.: Здоров'я, 2012. — 152 с.
3. Луцик Д. Танатогенез Івана Франка / Дмитро Луцик // Наукові записки Львівського державного медичного інституту Acta Medica Leopoliensia. — 1997. — Т. 3. — № 3—4. — С. 100—106.
4. Пустовіт В. Моя справжня «30-літня» війна (медична тема в епістолярному дискурсі Лесі Українки) / Валерія Пустовіт // Волинь філологічна : текст і контекст. Універсум Лесі Українки : зб. наук. праць. — Луцьк, 2016. — Вип. 22. — С. 145—156.
5. Пустовіт В. Соціокомунікативний аспект медичної теми в епістолярії Лесі Українки / Валерія Пустовіт // Образ : науковий журнал. — Суми ; Київ, 2016. — Вип. 3 (21). — С. 82—91.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів у 12-и томах. — К.: Наукова думка, 2003. — Т. 6.
7. Я так поріднився з тобою / упоряд.: О. Єременко та ін. — К.: Ярославів Вал, 2007. — 392 с.

VALERIA PUSTOVIT
Severodonetsk

THE ROLE OF DOCTORS IN WRITERS' FATES

The article analyses the medical discourse of fiction. The interaction of medicine, art and literature is examined. The author studies devoted work of doctors in writers' fates. The article observes specificity of the disease course, its diagnosis and treatment peculiarities in the XIX century. Compared to the physical state, the morale state of writers is given during procedures, companionship – all these against the background of daily struggle with illness, during the creative process and travels for treatment. The value of the material is in the description of drugs used to treat illnesses, equipment of health facilities, the attitude of European and national doctors towards their duty.

Key words: medicine, doctor, drugs, letters, writer, art work.

ВАЛЕРІЯ ПУСТОВІТ
г. Северодонецк

РОЛЬ ВРАЧА В ПИСАТЕЛЬСКОЙ СУДЬБЕ

В статье изучается медицинский дискурс художественной литературы. Рассматривается взаимодействие медицины – искусства – литературы. Освещается преданная работа врачей и их влияние на судьбу писателей. Прослеживается специфика протекания болезни, ее диагностирование и особенности лечения в XIX веке. В сравнении с физическим состоянием подано и моральное состояние писателей во время процедур, дружеского общения – все это на фоне ежедневной борьбы с недугом, в творческом процессе, в путешествиях на лечение. Ценность материала состоит в описании применяемых препаратов для лечения недугов, оборудования медицинских учреждений, отношения европейских и отечественных врачей к своему долгу.

Ключевые слова: медицина, врач, лекарства, письма, писатель, художественное творчество.

Стаття надійшла до редколегії 01.11.2016